

Szkice o przekładzie literackim
Literatura rodem z Quebecu w Polsce

Moim bliskim



NR 3404

Joanna Warmuzińska-Rogóż

**Szkice o przekładzie literackim
Literatura rodem z Quebecu w Polsce**

Redaktor serii: Historia Literatur Obcych
Magdalena Wandzioch

Recenzent
Tomasz Swoboda

Spis treści

Słowo wstępne / 7

Rozdział 1

O przypadku. Literatura rodem z Quebecu w Polsce, czyli przekładowi decydenci / 17

Rozdział 2

Co mówią parateksty polskich przekładów literatury quebeckiej? / 37

Rozdział 3

Seria przekładowa słynnej powieści. *Maria Chapdelaine* przedwojenna i jej powojenne losy w Polsce / 67

Rozdział 4

Powieść we francuskojęzycznej literaturze kanadyjskiej i w literaturze quebeckiej, czyli o dobrze tłumaczących dobre powieści / 107

Rozdział 5

Wielość kodów w literaturze neoquebeckiej: jak prze(y)kładowo rozszyfrować Dany'ego Laferrière'a / 145

Rozdział 6

Wielokulturowy oryginał i literackie wędrówki do korzeni: przypadek Régine Robin / 173

Rozdział 7

Gdy język staje się pełnoprawnym bohaterem: o polskich przekładach jowalu w teatrze Michela Tremblaya / 195

Rozdział 8

W kręgu antologii: poezja i nowela rodem z Quebecu w Polsce / 225

Rozdział 9

Czasopismo literackie: niezrównany propagator Quebecu w Polsce / 247

Posłowie / 271

Nota bibliograficzna / 275

Bibliografia / 277

Lista przełożonych na język polski dzieł literatury quebeckiej / 293

Résumé / 307

Abstract / 311

Słowo wstępne

Sztuka przekładu jest sztuką życia; [...] żyjemy jedynie poprzez wymianę z tym, czym nie jesteśmy.

(Ingold, w: Delisle, 2007: 7)*

Na samym początku warto zwrócić uwagę na słowo używane w niniejszej książce wielokrotnie, choć próżno go szukać w słownikach języka polskiego. Chodzi o przymiotnik „quebecki”. Przed niemożnością opisu tego, co właściwe dla prowincji Quebec, w zgodzie z normą języka polskiego, staje każdy badacz tego obszaru¹. O trudności związanej z pisaniem o Quebecu w języku polskim wspominał już Krzysztof Jarosz we wstępie do *Antologii współczesnej noweli quebeckiej* (2011: 7), uzasadniając, że trudno uniknąć użycia przymiotnika w tekście, w którym wielokrotnie mowa o literaturze tworzonej w Quebecu. Idąc tym tropem, w mojej pracy także będę posługiwać się nieistniejącym w słownikach określeniem „quebecki”.

Powiedzieć jednak trzeba, że kwestia dotyczy nie tylko nieistniejącego w języku polskim przymiotnika. Tytuł książki wskazuje, iż w centrum zainteresowania znajdzie się literatura rodem z Quebecu, czyli literatura quebecka. Można wszak także spotkać takie określenia jak „literatura franko-kanadyjska” czy „francuskojęzyczna literatura kanadyjska”, i z pewnością nie są one tożsame, a wynikają bardzo ściśle z uwarunkowań historycznych i zmian dotyczących nazwy samych francuskojęzycznych mieszkańców Kanady. Jak stwierdza Maciej Abramowicz, ewolucja w nazewnictwie odsyłającym do kanadyjskich frankofonów odzwierciedla proces kształtowania się narodu i jego tożsamości (1999: 69).

* Nieopisane nazwiskiem tłumacza przekłady cytatów w całej książce są mojego autorstwa.

¹ Powinam napisać „quebecysta”, bo choć słowo to także w słownikach języka polskiego nie figuruje, powszechnie jest używane w polskim środowisku naukowym zajmującym się literaturą, językiem czy historią Quebecu. Przy okazji warto wspomnieć o kłopotliwej ortografii toponimu „Quebec”. W opracowaniach spotkać można zarówno pisownię z -c, jak i z -k na końcu wyrazu oraz w odmianie. W niniejszej książce, wyjąwszy cytaty i tytuły niektórych książek oraz artykułów, będę się opierał na zaleceniach *Słownika Języka Polskiego PWN*, zgodnie z którymi -k pojawi się tylko w formach, w których występuje oboczność.

Po przybyciu do francuskiej kolonii nazywanej Nową Francją pierwsi osadnicy mówili o sobie, iż są Francuzami. Zmiany nastąpiły po traktacie paryskim (1763), na mocy którego Francja zrzekła się terytoriów na rzecz Anglików. Pojawiło się określenie *les Canadiens* (Kanadyjczycy), które początkowo odnosiło się tylko do frankofonów, anglojęzycznych mieszkańców określano jako *les Anglais* (Anglicy). Taka nazwa była zresztą całkiem uzasadniona, większość ludności anglojęzycznej stanowili bowiem imigranci z Anglii, Szkocji, Irlandii czy Stanów Zjednoczonych, nieodczuwający specjalnego przywiązania do kanadyjskiej ziemi. Z kolei typowy *le Canadien*, jak podaje Chantal Bouchard,

odczuwa przynależność do narodu, to znaczy ma świadomość, że stworzył własną kulturę, która, nawet jeśli dużo zawdzięcza kulturze francuskiej, posiada jednak własne tradycje i wypracowała własne zwyczaje. (1998: 64)

Sytuacja skomplikuje się w chwili, gdy ludność anglojęzyczna zacznie nazywać siebie *the Canadians*², co nastąpi, jak się umownie przyjęło, w pierwszych dekadach XIX wieku (Frenette, 1998: 9). Aby odróżnić ludność mówiącą po francusku od ludności anglojęzycznej, ukuto nazwy *Canada français* i *Canadiens français* (Franko-Kanadyjczycy)³. Co ciekawe, nawet współcześnie określenia te są używane przez anglojęzycznych Kanadyjczyków, choć są one już anachroniczne. W wyniku Spokojnej Rewolucji (*Révolution tranquille*), czyli szeregu przemian politycznych, społecznych, obyczajowych, przypadających na lata sześćdziesiąte XX wieku (por. Grabowski, 2001: 254–255), nazwę *Canadiens-français* zastąpi bowiem określenie *Québécois*. Tym samym, jak stwierdza Yves Frenette, Kanada francuska rozumiana jako jednostka etniczna przestanie istnieć, powstaną natomiast określenia wskazujące na odrębność francuskojęzycznych mieszkańców poszczególnych prowincji: obok *Québécois* także między innymi: *Franco-Manitobains*, *Franco-Albertains*, *Franco-Colombiens*, *Fransaskois* czy *Franco-Youkonais* (1998: 10). Jeśli chodzi o interesujących nas mieszkańców Quebecu, nowa nazwa na ich określenie ma wskazywać wagę zachodzących zmian oraz niezależność mieszkańców prowincji. Jak podaje Ewelina Bujnowska, „[z]miana w nazewnictwie była wówczas odbiciem dążeń emancypacyjnych mieszkańców prowincji, dla których nazwa »Franko-Kanadyjczycy« w sposób zbyt jednoznaczny sugerowała, że są komponentem społeczeństwa kanadyjskiego” (2012: 111).

Od tej pory będzie także mowa o *littérature québécoise*, w odróżnieniu od tego, co pisano wcześniej, do początku lat sześćdziesiątych XX wieku, a co określa się

² Jak zauważa z przymrużeniem oka Marcin Gabryś, „[r]óżnica jest tylko w jednej literce!” (2012: 9).

³ Wielu mieszkańców, zwłaszcza pochodzących ze wsi, zwykło nadal mówić o sobie *Canayens*. Słowo to stanowi fonetyczną deformację określenia *Canadien*, właściwą dla języka potocznego, i pierwotnie, w XIX wieku, służyło do zaznaczenia różnicy między francuskim Kanadyjczykiem a anglofonem.

jako *littérature canadienne-française*, czyli w wersji polskiej „literatura franko-kanadyjska” czy też „francuskojęzyczna literatura kanadyjska”⁴. Zmiana nastąpi zresztą także na gruncie instytucjonalnym: większość organizacji, zrzeszeń, związków, także czasopism, zmieni swe nazwy. Co więcej, Académie canadienne-française stanie się w 1992 roku Académie des lettres du Québec (por. Bouchard, 1998: 247).

Dla porządku dodajmy jeszcze, że niniejsza książka odnosi się wyłącznie do literatury quebeckiej czyli literatury tworzonej w języku francuskim w prowincji Quebec, którą można potraktować jako centrum północnoamerykańskiej frankofonii. Nie znaczy to jednak, że poza tym terytorium nie pisze się po francusku. Mniejszości frankofońskie zamieszkujące takie prowincje jak: Manitoba, Alberta, Saskatchewan, Ontario, Nowy Brunzwik, także piszą i publikują w języku francuskim⁵. Ponieważ jednak tworzona tam literatura jest odrębna od quebeckiej oraz charakteryzuje się silną decentralizacją (por. Tomaszkiwicz, Klimkiewicz, Żuchelkowska, 2009: 122), nie znajdzie się ona w centrum mojego zainteresowania.

Dynamicznie rozwijająca się literatura tworzona w Quebecu, o której Françoise Tétu de Labsade powiedziała – i nie ma w tym stwierdzeniu przesady – że jest to jedna z bardziej żywotnych literatur języka francuskiego (2000: 509), nie jest znana szerzej w Polsce. A przecież mamy do czynienia z literaturą niezwykle ciekawą i różnorodną, która – warto to podkreślić – budzi się do życia późno. Od początków istnienia Nowej Francji aż do narodzin literatury współczesnej, czyli przed drugą wojną światową, przeważa bowiem we francuskojęzycznej Kanadzie ustna forma przekazu. Wynika to stąd, iż pierwsi francuscy osadnicy, chcąc, by język wraz z kulturą i tradycją kraju ich pochodzenia przetrwał w niepiśmiennym w dużej mierze społeczeństwie, przekazywali sobie z pokolenia na pokolenie historie, rzecz jasna, w formie nieutrwalanych drukiem opowieści.

Literatura kanadyjska w języku francuskim budzi się powoli w XIX wieku⁶, ale pełen jej rozkwit przyniosą dopiero lata sześćdziesiąte ubiegłego stulecia, kiedy to – aby posłużyć się tytułem dzieła Gérarda Bessette’a – literatura znajdzie się w stanie wrzenia (*Une littérature en ébullition*), a Quebeckczycy⁷ zasłyną z niezwykle intensywnej aktywności literackiej (por. Tétu de Labsade, 2000: 59).

⁴ Szerzej o zawirowaniach związanych z nazewnictwem, ale także ogólnie o „kanadyjskim tyglu językowym” pisze Ewelina Bujnowska (2012).

⁵ Jak dotąd w Polsce na temat francuskojęzycznej literatury tworzonej poza Quebeciem ukazała się jedna publikacja: *Antologia współczesnej literatury Kanady frankofońskiej* (Tomaszkiwicz, Klimkiewicz, Żuchelkowska, red., 2009).

⁶ Uznaje się, iż pierwsze dzieło franko-kanadyjskie to powieść *L'influence d'un livre* Philippe’a-Auberta de Gaspé, syna (1837, Quebec: W. Cowan).

⁷ Określenie mieszkańca Quebecu to także nieistniejące w słownikach języka polskiego słowo. Na potrzeby niniejszej książki przyjmę często używaną w polskojęzycznych opracowaniach o Quebecu formę męską „Quebeckczyk”, żeńską – „Quebeczka” oraz w liczbie mnogiej: „Quebeckczycy”/„Quebeckzki”.

Literatura może rozwijać się tak intensywnie także dzięki wsparciu instytucjonalnemu, o którym Tétu de Labsade mówi, że jest to wręcz „przemysł kulturalny” (2000: 59). Powstaje zatem w latach sześćdziesiątych ministerstwo kultury, literatura jest hojnie subwencjonowana przez państwo, co jednak – zdaniem Jeana Ethier-Blais – niekoniecznie ma wpływ na jakość produkcji literackiej (Ethier-Blais, w: Hamel, 1997: 8). Tétu de Labsade widzi w specyfice quebeckiego rynku wydawniczego szczęśliwe połączenie śródziemnomorskiej tradycji słowa i amerykańskiego imperatywu działania, co przekłada się między innymi na imponującą liczbę wydawnictw (ponad dwieście), księgarń (około czterystu) oraz bibliotek. Liczby te robią wrażenie. Dodatkowo dla przykładu podajmy, że w 1997 roku – uwzględniając stosunek do liczby ludności – wydano tu więcej książek niż we Francji oraz dwa i pół razy więcej niż w Stanach Zjednoczonych (Tétu de Labsade, 2000: 59).

W Quebecu wychodzą także w dużej liczbie periodyki literackie. Ponadto wiele magazynów literackich wydawanych jest w środowisku akademickim („Études littéraires”, „Études françaises”, „Voix et images”). Własne czasopisma mają również niektóre wydawnictwa (np. „XYZ”, „Nuit blanche”). To jednak nie wszystko: najpopularniejsze dzienniki dołączają do wydań weekendowych magazyny o tematyce artystycznej, także literackiej. O literaturze dużo się dyskutuje, na przykład w działających prężnie salonach literackich, które przyznają także własne nagrody literackie. Literatura stanowi zatem ważną część życia francuskojęzycznej prowincji Kanady: pobudza do dyskusji, drażni, prowokuje, stanowi odbicie przemian, jakie zachodzą w społeczeństwie.

W literaturze quebeckiej wiele się zatem dzieje, niemniej jednak przeciętna wiedza polskiego odbiorcy na temat Quebecu, jego kultury ogólnie oraz literatury szczególnie, jest mniej niż skromna. To właśnie z chęci przybliżenia rodzimemu czytelnikowi literatury quebeckiej, wciąż szerzej nieznaney, mimo coraz większej liczby opracowań krytycznych na jej temat w języku polskim⁸, zrodził się pomysł napisania niniejszej monografii. Warto zauważyć, że dzięki przekładom literatura quebecka jest choć w części dostępna także dla odbiorcy niewładającego językiem francuskim, przy czym przekłady te powstawały na przestrzeni wielu lat i są rozproszone, jako że ukazywały się zarówno w formie integralnych tłumaczeń (powieści), jak i w formie antologii oraz przekładów w czasopiśmie literackich, stąd chęć usystematyzowania i zaktualizowania ich listy.

Jednocześnie jednak pomysł napisania rozprawy o polskich przekładach literatury quebeckiej wynika z przekonania, iż mimo wspomnianej wcześniej

⁸ Warto tu przytoczyć niezwykle cenne opracowanie Józefa Kwaterki, *Dialogi z Ameryką* (2003), w części poświęcone historii literatury quebeckiej, w części zaś literaturze haitańskiej, i połączone klamrą cech wspólnych dla literatur obu Ameryk. Krótko o historii literatury quebeckiej traktuje także wstęp do *Antologii współczesnej noweli quebeckiej* (Jarosz, Warmuzińska-Rogóż, red., 2011) autorstwa Krzysztofa Jarosza, siłą rzeczy skupiający się głównie na noweli.

przypadkowości wyborów, braku spójnej serii wydawniczej, rozproszenia tekstów w różnego rodzaju publikacjach, wiele z nich zasługuje na głębszą analizę przekładoznawczą. W pełni podzielam pogląd Antoine'a Bermana, który stwierdził, iż „[dzieła słowne – J.B.] potrzebują krytyki, by się między sobą komunikować, by się pokazywać światu, by doznawać spełnienia i by trwać. Potrzebują zwierciadła krytyki” (1994: 39, przekład za: Brzozowski, 2011: 14). Chodzi zatem o połączenie dwóch celów: z jednej strony, by za pomocą opisu spowodować, że quebeckie dzieła w przekładzie, posługując się sformułowaniem Bermana, „pokażą się światu”, z drugiej zaś, by stworzyć panoramiczny ogląd pewnych zjawisk i problemów traduktologicznych, które – po opisaniu na przykładzie konkretnych tłumaczeń – pozwolą zaobserwować ogólniejsze prawa rządzące przekładem. O ile w przypadku pierwszej części założenia leżącego u podwalin niniejszej książki łatwo umotywować wybór dzieł – moim zamiarem jest bowiem opisanie wszystkich istniejących tłumaczeń quebeckich utworów na język polski⁹ – o tyle, biorąc pod uwagę wspomnianą już przypadkowość wyboru tekstów do przekładu, trudno mówić o jednym narzędziu badawczym, jakie mogłoby posłużyć do opisu tak różnorodnego korpusu tłumaczeniowego.

Jak zatem opisać dzieła przełożone, jaki klucz interpretacyjny przyjąć? Jerzy Brzozowski stwierdza, że „[o]d krytyka wolno [...] wymagać świadomej metody, bazującej na określonej koncepcji teoretyczno-literackiej” (2011: 25–26). Niemożliwe wydaje się jednak ustalenie jednego narzędzia badawczego w przypadku różnorodnych tekstów, opublikowanych w różnym czasie i miejscu, charakteryzujących się przynależnością do różnych rodzajów i gatunków literackich, niektórych wyjątkowych w warstwie leksykalnej, innych w warstwie kulturowej itd. W sukurs znów przychodzi nam opinia Brzozowskiego, który stwierdza:

można powiedzieć, że w jakiejś mierze to sam tekst wybiera, czy też zaprasza do podjęcia takiego czy innego typu analizy. Poza paradoksalnym aspektem tego stwierdzenia, jest faktem bezspornym, że poszczególni badacze – semiotycy, kognitywiści, adepci psychoanalizy czy krytyki tematycznej – dla swoich analiz wybierają nie jakiegokolwiek przecież autora i nie losowo wybrany tekst – można by rzec, dochodzi zawsze do obopólnego wyboru. (2011: 27)

Ponadto nie sposób nie zgodzić się z Joanną Dybiec-Gajer, która uważa, że „[r]óżnorodność możliwości opisu zjawisk tłumaczeniowych nie jest [...] słabością, lecz siłą napędową refleksji przekładoznawczej” (2013: 16), natomiast Anna

⁹ Chodzi o wszystkie przekłady, według mojej najlepszej wiedzy. Jak pokazuje analiza listy przekładów, niektóre z nich opublikowane zostały w wydawnictwach czy też czasopismach o mniejszym zasięgu i dotarcie do nich częstokroć było kwestią szczęśliwego przypadku. Żywię nadzieję, że żaden przekład nie umknął mej uwadze, choć absolutnej pewności, niestety, mieć nie można.

Bednarczyk przekonuje, iż „dominanty metodologiczne mogą być [...] różnorodne i odmienne dla różnych tekstów oraz krytyków” (2008: 18). Biorąc pod uwagę powyższe, niniejsza monografia bazuje zatem na ściśle określonym korpusie, dla którego wspólnym mianownikiem jest przynależność do literatury quebeckiej. Poszczególne zjawiska przekładowe poddane zostaną analizie i krytyce w oparciu o konkretne ramy teoretyczne, które wydają się najbardziej właściwe dla ukazania pewnych zjawisk i problemów, zgodnie z cytowaną wcześniej opinią Brzozowskiego, że to „sam tekst wybiera, czy też zaprasza do podjęcia takiego czy innego typu analizy”. Tym sposobem – żywią taką nadzieję – na podstawie interakcji dwóch płaszczyzn: literackiej i przekładowej, stanowiących od lat obiekt mojej pracy badawczej, ale także wielkiej pasji, uda się ukazać specyfikę literatury quebeckiej w polskim tłumaczeniu. Warto także dodać, iż niemożliwe i w zasadzie bezzasadne byłoby opisanie całokształtu aspektów wszystkich dzieł z przekładowej listy: chodzi o zjawiska najciekawsze, reprezentatywne, kluczowe. Stąd, po ogólnym opisie najważniejszych dzieł, szeroka obecność w książce jednych utworów, którym poświęcam konkretne rozdziały, oraz obecność skromna, często w postaci krótkiej wzmianki, innych. Pragnę być przewodniczką dla czytelnika, który następnie może, jeśli zechce, poszerzyć indywidualnie swoją wiedzę.

Jako się rzekło, punktem wyjścia będzie przegląd publikacji literatury quebeckiej w Polsce wraz z motywami, jakimi kierowali się wydawcy przy podejmowaniu decyzji o druku. Będzie to stanowiło przyczynek do refleksji nad decyzjami wydawniczymi oraz czynnikami warunkującymi wydanie dzieła w przekładzie. O konieczności takiego podejścia do opisu przekładu literackiego piszą teoretycy *Descriptive Translation Studies*, między innymi Theo Hermans, który postuluje, aby przed przystąpieniem do właściwej analizy przekładu literackiego zadać sobie pytanie o to, kto dokonał wyboru tekstu, kto podjął decyzję o przekładzie, kto przygotował tłumaczenie oraz jaki był cel tych działań (2006: 97). Uzyskamy w ten sposób pierwszy, bardzo ogólny obraz literatury quebeckiej w Polsce w oparciu o listę przekładów podzieloną ze względu na przynależność rodzajową i gatunkową do powieści, poezji i teatru oraz w oparciu o miejsce wydania.

Ów pierwszy obraz uzupełni w rozdziale drugim refleksja na temat paratekstów, które w dużej mierze kształtują wizję danego dzieła literackiego w czasie pierwszego kontaktu czytelnika z książką, czyli przed podjęciem decyzji o zapoznaniu się z nią. Wpływają one także w pewien sposób na recepcję dzieła. Zastanowimy się nad tym, jak można opisać specyfikę paratekstów tłumaczonych dzieł. Bazując na polskich przekładach powieści quebeckich¹⁰, przeanalizujemy takie czynniki jak profil wydawnictwa, w którym ukazuje się dany przekład, jego ewentualna przynależność do serii wydawniczej, przyjrzymy się bliżej okładkom, w tym czwartej

¹⁰ Analizie nie zostaną poddane ani teatr, ani poezja, ze względu na specyfikę ich publikacji w antologiach bądź w czasopiśmie literackich; poświęcam im odrębne opracowania.

stronie okładki, czyli – jak pisał Gérard Genette – „miejscu strategicznemu” (1987: 28), gdzie pojawiają się często nie tylko notka biograficzna i streszczenie, ale także krótkie recenzje, mające zachęcić czytelnika do tego, by sięgnął po książkę. Warto również zastanowić się nad przekładami tytułów oraz motywami, jakie przyświecają wydawcom przy ich formułowaniu w języku docelowym. Na koniec przyjrzymy się roli przedmowy i posłowania w przypadku dzieła tłumaczonego. Przegląd wymienionych składowych powinien dać nam wyobrażenie o obrazie powieści quebeckich, jaki wyłania się z elementów paratekstualnych.

W następnej kolejności przejdziemy do analizy konkretnych problemów tłumaczeniowych na przykładzie wybranych powieści, jako że to one są najliczniej reprezentowane na liście tłumaczeń. Jeśli mówimy o spolszczonej literaturze rodem z Quebecu, w kręgu naszego zainteresowania znaleźć się musi dzieło kluczowe, powieść-symbol, czyli *Maria Chapdelaine* Louisa Hémona, tym bardziej iż jest to jedyny tekst w korpusie badawczym, który doczekał się ponownego przekładu, opublikowanego niemal sto lat po pierwszym polskim wydaniu. Zastanowimy się zatem nad powodami powstania tej jedynej na naszej liście serii przekładowej, czyli ponownego tłumaczenia dzieła literackiego, a następnie poddamy analizie oba polskie przekłady, ze szczególnym uwzględnieniem aspektów językowych i kulturowych specyficznych dla Quebecu.

Powieść, a także tłumacz to bohaterowie kolejnego rozdziału, w którym przedstawione zostaną cztery ważne dzieła prozatorskie oraz ich polskie przekłady: *Agaguk* Yves’a Thériaulta (polski przekład: *Życie za śmierć*), *Une saison dans la vie d’Emmanuel* Marie-Claire Blais (*Pierwsza zima w życiu Emanuela*), *Kamouraska* Anne Hébert (*Kamouraska. Miłość i zbrodnia*) i *La petite fille qui aimait trop les allumettes* Gaétana Soucy’ego (*Dziewczynka, która za bardzo lubiła zapaliki*). Każde z nich powstało w innym momencie, każde jednak zapisało się szczególnie w historii franko-kanadyjskiej i quebeckiej powieści. Każde z nich wreszcie charakteryzuje się specyficznym językiem, który może stanowić wyzwanie dla tłumacza. Rozdział ten to zatem także próba docenienia autorów przekładu, którzy mierzą się z trudną językową materią i czynią to z godną podziwu maestrią, choć – jak zobaczymy – od kunsztu do niezręczności czasem droga nie jest daleka.

W piątym rozdziale w centrum mojego zainteresowania pozostanie powieść, a ściślej trzy powieści Dany’ego Laferrière’a, jednego z ciekawszych reprezentantów literatury neoquebeckiej (fr. *écritures migrantes*): *Comment faire l’amour avec un Nègre sans se fatiguer* (*Jak bez wysiłku kochać się z Murzynem*), *Le goût des jeunes filles* (*Smak młodych dziewcząt*) i *Pays sans chapeau* (*Kraj bez kapelusza*). Tak szeroka reprezentacja w wersji polskiej pozwala na ukazanie bogactwa twórczości pochodzącego z Haiti pisarza, który na swoją nową ojczyznę wybrał Kanadę. Pozwala także na opisanie specyfiki literatury neoquebeckiej, która w niezwykle sposób uwidacznia się w przekładzie. Zastanowimy się, co się dzieje z wielością kodów kulturowych obecnych w oryginale, gdy poddamy go tłumaczeniu i przeniesiemy do kultury docelowej.

Jeśli przekład tekstu neoquebeckiego stanowi wyzwanie dla tłumacza ze względu na obecność elementów kulturowych odsyłających do różnych kultur, inaczej mówiąc, ze względu na swoją heterogeniczność, to cóż powiedzieć o tekście, który w oryginale zawiera nawiązania do kultury polskiej? Prześledzimy tę niezwykle interesującą z translologicznego punktu widzenia kwestię na przykładzie polskich tłumaczeń dwóch opowiadań i fragmentu powieści Régine Robin, postaci kluczowej dla nurtu *écritures migrantes*, francuskiej Żydówki, która ma polskie korzenie, a która od wielu już lat mieszka w Quebecu. Zobaczymy, w jakim stopniu to, co obce w oryginale, staje się niespodziewanie bliskie w przekładzie, oraz jak należałoby w tym kontekście przeformułować schemat procesu przekładu.

Przejdźmy teraz do quebeckiego teatru. Nie sposób o nim opowiadać, nie wspominając o Michelu Tremblayu mającym kolosalny wpływ na jego ewolucję. Ten prozaik i dramaturg po raz pierwszy wprowadził joul, czyli socjolekt właściwy dla robotniczych dzielnic Montrealu, na literackie salony oraz na teatralne sceny. Jego użycie w teatrze to nie tylko zabieg czysto stylistyczny, to także manifest pisarza, który zaznacza w ten sposób odrębność quebeckiego pisarstwa od Francji. W zasadzie można powiedzieć, że joul to jedna z głównych postaci Tremblayowskiego teatru. W siódmym rozdziale przyjrzymy się zatem pokrótce roli i specyfice joualu, umiejscowimy dzieło Tremblaya w historii quebeckiego teatru, a następnie poddamy analizie trzy istniejące przekłady sztuk quebeckiego dramaturga: sztandarowej *Les Belles-sœurs*, *Le vrai monde ?* w tłumaczeniu Józefa Kwaterki i *Albertine, en cinq temps* w tłumaczeniu Jacka Mulczyka-Skarżyńskiego, ze szczególnym uwzględnieniem roli języka i możliwości jego przekładu.

Niezwykle ciekawym zjawiskiem nie tylko ze względu na problematykę przekładową, ale także na sposób zapoznania czytelników z nieznaną literaturą i wpływ na recepcję wybranych dzieł literackich w kulturze docelowej, jest kwestia publikacji antologii. Lista polskich przekładów francuskojęzycznej literatury kanadyjskiej oraz literatury quebeckiej zawiera dwie ciekawe pozycje: dwujęzyczną *Antologię poezji Quebecu* (1985) pod redakcją Józefa Heisteina oraz *Antologię współczesnej noweli quebeckiej* (2011) pod redakcją Krzysztofa Jarosza i przy moim współdziałaniu. Analiza obu pozycji z jednej strony pozwoli nam na ukazanie specyfiki tego typu publikacji, która zajmuje zawsze szczególne miejsce wśród przekładów danej literatury i która w nieunikniony sposób warunkuje jej odbiór. Z drugiej strony natomiast refleksja nad antologią będzie także pretekstem do tego, by szerzej opisać specyfikę poezji w Quebecu, jako że zbiór pod redakcją Heisteina to jedyna tak pełna publikacja jej poświęcona w języku polskim. Zajmiemy się ponadto nowelą, która od pewnego czasu stanowi znak rozpoznawczy literatury znad Rzeki Świętego Wawrzyńca.

Nasze refleksje zakończy rozdział poświęcony niezwyklej roli, jaką w propagowaniu literatury quebeckiej odgrywają czasopisma literackie. Drukują one najczęściej takie teksty lub ich fragmenty, które nie miałyby możliwości zaist-

nienia w przekładzie, biorąc pod uwagę ich specyficzny charakter, na przykład elitarność czy też przynależność do nurtów nowatorskich, niekoniecznie gwarantujących dobrą sprzedaż. Celem ostatniego rozdziału jest także inwentaryzacja przekładów oraz tekstów krytycznych, które opublikowane zostały zarówno w znanych i uznanych czasopismach – na przykład „Literaturze na Świecie” czy „Dialogu” – jak i w periodykach o mniejszym zasięgu, choćby „Midraszu” czy „Frazie”. Ponadto przekonamy się, jak ważna jest rola czasopism literackich w kreowaniu obrazu literatury obcej. Powrócimy zatem do tematyki z pierwszego rozdziału książki i spróbujemy uzupełnić opis możliwego wyobrażenia polskich czytelników o interesującej nas literaturze quebeckiej na podstawie przekładów i analiz publikowanych w czasopismach literackich.

Pozostaje mieć nadzieję, że tak skonstruowana monografia przyczyni się do szerszej popularyzacji literatury rodem z Quebecu w Polsce, zachęci potencjalnych czytelników do zapoznania się z przełożonymi dziełami, pomoże odbiorcom w zrozumieniu pewnych zjawisk literackich i przekładowych, a być może także – kto wie? – zachęci czynnych tłumaczy oraz tłumaczy *in spe* do wzbogacenia dość skromnej liczby przekładów. Na chętnych do podjęcia przekładowego wyzwania czeka wciąż bardzo dużo niezwykle ciekawych, ale nierzadko także wymagających tekstów.

Nota bibliograficzna

Fragmenty pracy były drukowane w zmienionej i skróconej formie w językach polskim i francuskim w następujących tomach i czasopismach:

- Zjawisko „literatury migracyjnej” w Quebecu i problem (nie)tolerancji wobec „obcych” (na przykładzie powieści R. Robin „*La Québécoise*”) (2008). W: G. Gazda, I. Hübner, J. Phuciennik, red., *Dyskursy i przestrzenie (nie)tolerancji*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- De „*Maria Chapdelaine*” à „*Une saison dans la vie d’Emmanuel*” – le mythe de la terre au Québec et en Pologne (2009). In K. Jarosz, Z. Szatanik, J. Warmuzińska-Rogóż, éd., *De la fondation de Québec au Canada d’aujourd’hui (1608-2008) : Rétrospectives, parcours et défis*. Katowice: PARA.
- O możliwościach przekładu aspektów kulturowych literatury quebeckiej na język polski (na przykładzie „*Pierwszej zimy w życiu Emanuela*” Marie-Claire Blais) (2009). „Między Oryginałem a Przekładem”, T. XV. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- La richesse des sens dans „Comment faire l’amour avec un Nègre sans se fatiguer” de Dany Laferrière dans la perspective traductologique* (2009). „Synergies Pologne”, N° 6. Kraków: Revue du GERFLINT.
- Literatura quebecka w Polsce – studium (o) przypadku* (2010). „Między Oryginałem a Przekładem”, T. XVI. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Kanoniczne dzieła literatury quebeckiej w języku polskim* (2011). W: I. Kasperska, A. Żuchelkowska, red., *Przekład jako produkt i kontekst jego odbioru*. Poznań: Wydawnictwo Rys.
- O polskich przekładach literatury quebeckiej w sieci, czyli parateksty w Internecie* (2011). „Między Oryginałem a Przekładem”, T. XVII. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- „*Les Belles-sœurs de Michel Tremblay – le jeu de l’ellipse et de l’abondance ou comment traduire le joual*” (2011). „Synergies Pologne” N° 8. Kraków: Revue du GERFLINT.
- „*Albertine, en cinq temps*” masculinisée ? Regard féminin/féministe sur la traduction polonaise. (2011) „*Alternative Francophone*”, Vol. 1, N° 4 2011. <http://ejournals.library.ualberta.ca/index.php/af>.
- Wielokulturowy oryginał w międzykulturowym przekładzie: „La Québécoise” Régine Robin* (2012). W: *Przekład – Język – Kultura*, T. III. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.

- Femmes, j'oual et figure du traducteur : version polonaise d' „Albertine en cinq temps” de Michel Tremblay* (2012). „Romanica Wratislaviensia”, T. LIX Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antologia a przekład: między wyborem autora, redaktora i tłumacza (na przykładzie literatury quebeckiej w Polsce)* (2012). „Między Oryginałem a Przekładem”, T. XVIII. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Est-il raisonnable de retraduire „Maria Chapdelaine” ?* (2013) „Canadiana”, Vol. 14, „Europe-Canada–Canada-Europe : Perspectives transculturelles”. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- Literatura neo-quebecka w przekładzie. Pomiędzy Francją, Quebeciem i Polską, czyli „Nieznany dybuk” Régine Robin* (2013). W: I. Kasperska, A. Żuchelkowska, red., *Przekład jako akt komunikacji międzykulturowej*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Diversité culturelle des écritures migrantes et la traduction : Robin et Laferrière en polonais.* (2013). In : L. Otrisalova, E. Martonyi, éd., *Variations sur la Communauté : l'espace canadien*. Brno : Université Masaryk.
- Rola czasopism literackich w kształtowaniu obrazu literatury obcej. Przypadek literatury quebeckiej w Polsce* (2014). W: *Rocznik Przekładoznawczy 9. Studia nad teorią, praktyką i dydaktyką przekładu*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

Essais sur la traduction littéraire La littérature québécoise en Pologne

R é s u m é

La monographie intitulée *Essais sur la traduction littéraire. La littérature québécoise en Pologne* (*Szkice o przekładzie literackim. Literatura rodem z Quebecu w Polsce*) est la première publication polonaise ayant pour but de faire l'inventaire des traductions de la littérature québécoise vers le polonais et de les promouvoir parmi des lecteurs polonais. L'auteure relie une perspective littéraire, en informant le lecteur polonais du contexte et de la problématique des œuvres analysées, avec une perspective traductologique, en les présentant par le prisme des outils théoriques les plus appropriés à la description des problèmes traductologiques les plus représentatifs.

Dans l'introduction à la monographie, l'auteure présente la thématique du volume et décrit d'une manière plus détaillée la problématique de la terminologie liée au champ d'intérêt en question, en expliquant la nécessité d'utiliser un adjectif « quebecki » (pl. québécois), absent dans des dictionnaires de langue polonaise, pour désigner la littérature propre au Québec. De plus, elle précise la terminologie tout en faisant une distinction nette parmi des appellations suivantes : « literatura franko-kanadyjska » (littérature franco-canadienne), soit « francuskojęzyczna literatura kanadyjska » (littérature canadienne-française) et « literatura quebecka » (littérature québécoise), et en plaçant l'évolution des étiquettes propres à la littérature du Québec dans un contexte historique plus vaste. L'introduction à la monographie inclut aussi une brève description de la spécificité du marché éditorial au Québec.

Le premier chapitre contient un aperçu des traductions de la littérature québécoise en Pologne, enrichi de motifs qui ont poussé les éditeurs à publier des œuvres en question. Une liste ainsi forgée est divisée en raison de l'appartenance générique (roman, poésie, théâtre) et en raison d'un lieu de publication (anthologie, revue littéraire).

Le second chapitre est consacré aux paratextes des romans québécois traduits vers le polonais. Il sert de prétexte à la réflexion sur la spécificité des paratextes propres aux œuvres littéraires traduites. L'auteure décrit amplement des facteurs in-

fluançant la réception d'un texte tels que : le profil de la maison d'édition, une retraduction éventuelle, le type de couverture, y compris la quatrième de couverture, la manière de traduire le titre du livre, la présence de préface ou de post-face.

Deux premiers chapitres constituent une tentative de dresser des images possibles de la littérature québécoise à la base de l'inventaire des traductions polonaises et sous l'influence des paratextes. Par contre, les chapitres qui suivent traitent des problèmes traductologiques choisis retrouvables dans des œuvres concrètes. Ainsi, le troisième chapitre contient l'analyse de la seule retraduction, soit de deux traductions consécutives du roman emblématique de Louis Hémon intitulé *Maria Chapdelaine* et retraduit vers le polonais après une centaine d'années. L'auteure met l'accent sur les différences dans la traduction des aspects linguistiques et culturels propres au Québec.

Dans le quatrième chapitre, consacré aussi à des œuvres en prose, ce sont le traducteur et ses traces positives dans l'œuvre traduite qui se trouvent au centre d'intérêt. A la base de quatre romans importants pour l'évolution de ce genre au Québec : *Agaguk* de Yves Thériault, *Une saison dans la vie d'Emmanuel* de Marie-Claire Blais, *Kamouraska* d'Anne Hébert et *La petite fille qui aimait trop les allumettes* de Gaétan Soucy, l'auteure décrit le rôle du traducteur et de sa créativité indispensable à la réalisation de sa tâche.

Deux chapitres suivants concernent les romans appartenant aux *écritures migrantes*, autrement dit au courant englobant les auteurs nés hors le Québec qui – souvent suite à des traumatismes personnels ou historiques – ont été obligés de quitter leur pays d'origine. Le cinquième chapitre est consacré à Dany Laferrrière, écrivain d'origine haïtienne, auteur d'une œuvre prolifique, dont le lecteur polonais ne connaît que trois romans : *Comment faire l'amour avec un Nègre sans se fatiguer*, *Le goût des jeunes filles* et *Pays sans chapeau*. Cet échantillon permet de décrire la spécificité de la littérature néo-québécoise qui, en raison de la multitude des codes culturels propres à l'original, est un vrai défi traductologique.

Dans le sixième chapitre, l'auteure se focalise sur la traduction de deux nouvelles et d'un fragment du roman de Régine Robin, personnage-phare des *écritures migrantes*, une Française d'origine juive, dont les parents ont émigré à Paris de Kałuszyn, un *shtetl* situé au centre de la Pologne. En se basant sur la notion de temps-espace de l'original et de la traduction, décrite amplement dans le contexte traductologique par Bożena Tokarz, l'auteure analyse les textes choisis tout en réfléchissant sur la nécessité de reformuler la définition de ce que l'on traite d'inconnu et de familier en traduction ainsi que de forger un schéma nouveau du processus de traduction ayant lieu dans un monde hybride d'aujourd'hui.

Les questions liées à la traduction d'un texte théâtral sont discutées dans le septième chapitre qui traite de la spécificité de l'écriture de Michel Tremblay, le dramaturge le plus influent du théâtre québécois. Ce chapitre est consacré aussi à l'importance du jocal, soit à un sociolecte utilisé à Montréal, présent dans la totalité de l'œuvre tremblayenne. L'auteure de la monographie soumet à une analyse plus détaillée, focalisée avant tout sur un langage particulier, trois traductions des pièces de théâtre écrites par Tremblay : *Les Belles-sœurs*, *Le vrai monde ?*, les deux en traduction de Józef Kwaterko, et *Albertine, en cinq temps*, traduite par Jacek Mulczyk-Skarzyński.

Le huitième chapitre constitue une tentative de décrire la spécificité de l'anthologie en tant que publication-type pour le marché éditorial des traductions. Il est à noter que la liste des traductions polonaises de la littérature québécoise contient deux anthologies : une anthologie bilingue consacrée à la poésie, *Antologia poezji Quebeku / Anthologie de la poésie québécoise* (sous la rédaction de J. Heistein, 1985) et une anthologie de la nouvelle contemporaine québécoise, *Antologia współczesnej noweli quebeckiej* (sous la rédaction de K. Jarosz et de J. Warmuzińska-Rogóż, 2011). La réflexion sur la spécificité de ce type de publication, qui conditionne considérablement la réception d'une littérature en traduction, est enrichie de tentative de dresser une caractéristique, d'une part, de la poésie au Québec, vu que l'anthologie parue sous la rédaction de Heistein est pour l'instant l'unique publication en polonais consacrée entièrement à ce genre littéraire, et de l'autre, de la nouvelle, qui joue depuis un certain temps un rôle considérable au Québec.

Le dernier chapitre forme une boucle avec le premier, complétant d'une certaine manière une image que peut avoir sur la littérature québécoise un lecteur polonais prenant comme base des traductions et des textes critiques publiés dans des revues littéraires. Le but du neuvième chapitre est aussi de dresser un inventaire de ces textes qui ont paru aussi bien dans des revues de portée nationale, comme *Literatura na Świecie*, *Twórczość* et *Dialog*, que dans des revues de portée moins générale (*Midrasz*, *Fraza*, *Er(r)go*, *Kwartalnik Literacki TEKA*). Le chapitre sert également de prétexte à la réflexion sur un rôle important des revues littéraires dans la création de l'image d'une littérature étrangère.

L'auteure joint à la monographie une liste des traductions polonaises de la littérature québécoise.

Sketches on literary translation The literature of Quebec origin in Poland

A b s t r a c t

The book *Sketches on literary translation. The literature of Quebec origin in Poland* is the first work on the Polish ground aiming at description of the existing Polish language translations of Quebec literature and their wider dissemination among Polish readers. The author combines historical and literary perspectives, thus disclosing the context and issues of the analysed works, as well as the translatology perspective to the domestic recipient, by presenting the selected area of research through the prism of the specific theoretical framework that appears most appropriate to demonstrate the most representative phenomena and problems of translation.

In the preface to the work, apart from outlining its major subject, the author describes in detail the issue of problematic terminology related to the field of her research interest and points out the necessity of using the adjective 'Québécois' ('quebecki'), which does not exist in the Polish language dictionaries, while referring to the literature created in Quebec. Moreover, she clarifies the issue of nomenclature, explaining the difference in the meaning of terms such as 'Francophone Canadian literature' or 'Canadian French-language literature' and 'Quebec literature' and setting the evolution of these terms into a broader historical context. The introduction to the book also comprises a brief description of the specific character of the publishing market in Quebec.

Chapter 1 provides an overview of the Quebec literature translations in Poland together with establishing the motives the publishers are inspired by while taking decisions on publishing. The result of this is a publication list, which has been segregated according to the literary genre and type (novels, poetry, theatre), and due to the specific place of publication (anthology, literary magazine).

Chapter 2 is devoted to para-texts of Quebec novels translated into Polish, and constitutes a contribution to the reflection on the specifics of the para-texts of the translated works. The author broadly outlines factors affecting the reception of a particular work, such as the profile of the publisher who releases the translated work, the

fact of its being (or not) a part of a publication series, the character of the cover with special emphasis on the fourth page, the manner in which the title of the work, its preface and afterword have been translated.

The first two chapters constitute an attempt to create possible images of Quebec literature on the basis of the list of Polish translations and the influence of the paratexts, while the subsequent chapters deal with selected translation problems illustrated by examples of specific literary works. Thus, Chapter 3 provides an analysis of the only existing translation series in Polish language, that is, *Maria Chapdelaine* – the emblematic novel by Louis Hémon, two translations of which were made at an interval of almost a hundred years. The author pays particular attention to the way the two translators dealt with linguistic and cultural aspects specific to Quebec.

In Chapter 4, also devoted to translations of prose works, the attention is focused on the translator and the positive traces he/she leaves in the literary text they work on. On the basis of the translation of four works – significant for the development of the novel in Quebec: *Agaguk* by Yves Thériault, *Une saison dans la vie d'Emmanuel* by Marie-Claire Blais, *Kamouraska* by Anne Hébert and *La petite fille qui aimait trop les allumettes* by Gaétan Soucy, the author explains the role of the translator and his/her invention, which is indispensable in their work.

The two following chapters are also related to prose works, which are part of the current of Migrant Writing (fr. *écritures migrantes*), i.e., formed by the authors born outside Quebec who – often due to dramatic personal and historical turmoil, had to leave their homeland. Chapter 5 is devoted to Dany Laferrière, the writer coming from Haiti, and his fine literary works, which appeared on the Polish ground thanks to the translation of his three novels: *Comment faire l'amour avec un Nègre sans se fatiguer*, *Le goût des jeunes filles* and *Pays sans chapeau*. Such a wide representation available in Polish version allows demonstrating the specificity of Migrant Writing, which – due to the multiplicity of cultural codes present in the original – presents an unusual challenge for the translator.

In Chapter 6, the basis for the analysis has been provided by Polish translations of two short stories and a fragment of the novel by Régine Robin – a key figure of the current of *écritures migrantes*, who is of French and Jewish descent, whose parents came to Paris from the pre-war Kałuszyn. Based on the concept of the space and time of the original and its translation, which has been widely described by Bożena Tokarz from the viewpoint of translatology, the selected literary works constitute a starting point for the reflection on the necessity of re-defining what is alien and what is familiar in the translation, as well as for creation of a new description of the scheme of the translation process taking place in the hybrid world.

The issues concerning translation of the text intended for the theatre are discussed in Chapter 7, which deals at great length with the specific character of the works of Michel Tremblay – the most important playwright for the development of Quebec theatre, and with *joual* – a sociolect used in Montreal, which plays a prominent role in all Tremblay's works, including prose. The author carries out a detailed analysis of the three Polish translations of the plays by the Quebec playwright: *Les Belles-sœurs* and *Le vrai monde ?* translated by Józef Kwaterko and *Albertine, en cinq temps* translated

by Jacek Mulczyk-Skarżyński, with particular emphasis on the role of language and possibilities of its translation.

Chapter 8 is an attempt to describe the specifics of the anthology, which is typical of the translation publishing market. The pretext for examining this issue is the presence of two anthologies on the list of Polish translations of Quebec literature: a bilingual anthology of Quebec poetry (*Antologia poezji Quebecu / Anthologie de la poésie québécoise*, ed. J. Heistein, 1985) and the anthology of the contemporary Quebec short story (*Antologia współczesnej noweli quebeckiej*, ed. K. Jarosz, J. Warmuzińska-Rogóż, 2011). In this chapter, the reflection upon the specific character of this type of publication, determining the reception of the translated literature, is combined with an attempt to describe the specificity of Quebec poetry (since the collection edited by Józef Heistein is the only publication in Polish language which deals with it in such a complete manner) and with the issue of the role of the short story, which has become significant in the literature of the province recently.

The last chapter is thematically bracketed with Chapter 1, since it is an attempt to supplement the description of the idea about Quebec literature which may be developed by a Polish reader on the basis of the translated works and critical texts published in literary journals. The purpose of Chapter 9 is also cataloging the translated works and critical texts that have been published both in well-known magazines, such as 'Literatura na Świecie', 'Twórczość' or 'Dialog' and in smaller scale periodicals ('Midrasz' and 'Fraza', 'Er(r)go', 'Kwartalnik Literacki TEKA'). This chapter also constitutes a contribution to the reflection on the important role of literary journals in creating the image of foreign literature.

The book ends with an annex containing a list of Polish translations of Quebec literature.

Redaktor:
Joanna Szewczyk

Projektant okładki:
Anna Krasnodębska-Okręglicka

Redaktor techniczny:
Małgorzata Pleśniar

Korektor:
Urszula Bańcerk

Łamanie:
Grzegorz Bociek

Copyright © 2016 by
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336
ISBN 978-83-8012-773-9
(wersja drukowana)
ISBN 978-83-8012-774-6
(wersja elektroniczna)

Wydawca
Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego
ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice
www.wydawnictwo.us.edu.pl
e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 19,75 Ark. wyd. 23,5
Papier Alto 90 g, Vol. 1,5 Cena 22 zł (+ VAT)

Druk i oprawa:
EXPOL, P. Rybiński, J. Dąbek, Spółka Jawna
ul. Brzeska 4, 87-800 Włocławek